

# Postkomunističke novotvorine u istočnoj Evropi<sup>1</sup>

**URLICH K. PREUSS<sup>2</sup>**  
University of Bremen  
Bremen

UDK: 327.01

Prevod

Primljeno 12. prosinca 1992.

Povijesni slučaj hoće da se zapadna i istočna Evropa u isti mah nalaze u fazi političkog novozasnivanja. Zapadna je Evropa ugovorom u Masstrichtu krenula putem političke unije koja će možda jednog (danas zacijelo još dalekog) dana dovesti do stvaranja supernacionalne evropske države. U svakom se slučaju čini da je EZ-Evropi zenit evropske nacionalne države prijedan. U istočnoj i jugoistočnoj Evropi čini se naprotiv kao da se kreće suprotnim smjerom. Poslije internacionalizma kojeg je Moskva iznudila u ime univerzalnog morala komunizma postala je sada nacionalna država dominantnom mišlju vodiljom i prema unutra i prema vani. Na paradoksalan način ovi su istovremeno-neistovremeni razvoji utoliko povezani jedan s drugim što se bar neke postkomunističke zemlje Evrope - Mađarska, Čehoslovačka i Poljska - žele što ranije učlaniti u EZ i tako naposljetku i u nad -odnosno multinacionalnu političku uniju, koja će iz nje nastati. Koje se od ovih kretanja nalazi odista na razini svog vremena?

Na početku konstitucionalne epohe u Evropi nacionalna je država nasumnjivo utjelovila ideju modernog političkog poretka. U Francuskoj se povezala sa demokratskim načelom i odstranila je Ancien Regime. U Njemačkoj je u 19. vijeku bila istovremeno uperena kako protiv nbad-nacionalne ideje carstva (Reich-a) tako i protiv sitnodržavnog partikularizma. I jedni i drugi protivnici ideje o nacionalnoj državi bili su povezani sa staleškom neslobodom kao i s feudalnom hijerarhizacijom društva, dok je po svom unutarnjem stremljenju nacionalna država bila usmjerena ne samo prema jedinstvu i homogenosti nekog teritorija i njegovog pučanstva nego prije svega i prema političkoj slobodi posljednjeg. Nacionalna je država stremila unutarnjom konzekventnošću (dosljednošću) k demokratskoj ustavnoj državi, koja se dosad i razvila jedino u okvirima nacionalne države.

**Svetom rimskom carstvu njemačke nacije** nikad nije uspjelo (što nije bilo slučajno) zasnovati jedinstveno i jednako pravo carskog državljanstva, dok moderna nacionalna država stoji i pada zajedno s idejom pravno osiguranog državljskog položaja.

Ovakove povijesne reminiscencije i analogije mogu nas naravno lako navesti na zablude, budući da zacijelo gotovo nitko ne će htjeti ozbiljno ustvrditi, da je postkomunistička istočna Evropa u svom političkom novozasnivanju modernija i naprednija od zapadne. Pa ipak se ne može zanijekati da je zapadna Evropa - neovisno o EZ-evropskom državljanstvu predviđenom ugovorom u Maastrichtu - još vrlo udaljena od teorijskog razvoja i napose od praktičkog ostvarenja supranacionalnih ustavnih institucija, koje bi mogle konkurirati s izoštranim oblicima ustavnih institucija nacionalnih država. Za građane Evrope nema kataloga osnovnih prava kao ni djelotvornih prava glasa i izbora, putem kojih bi mogli na demokratski način sami odrediti svoju političku sudbinu. Još je manje moguće govoriti o postojanju institucionalnih mehanizama za poravnanje

1 iz: *Freibeuter. Vierteljahreszeitschrift für Kultur und Politik*, broj 52. Berlin 1992.

2 Ulrich K. Preuss rođen je 1943 u Marienburgu i profesor je Javnog prava na sveučilištu u Bremenu.

suprotstavljenih privrednih, regionalnih, kulturnih i političkih interesa. U biti stoji dakle ustavna država i u zapadnoj Evropi još uvijek na nacionalno-državnim osnovama. Zato ne iznenađuje odviše otkriće, da ustavne rasprave, koje je u zemljama E-Z-e potakao Maastricht, nipošto nisu u prvom redu usmjerene prema novoj evropskoj **supranacionalnosti**. Prvenstveno se radi o **nacionalnim** ustavima i njihovoj sudbini: tako u svakom slučaju u Italiji, Fransuskoj, Velikoj Britaniji, Njemačkoj a i Belgiji.

U istočnoj se Evropi naprotiv tek stvara ustavni poredak privatne i društvene slobode i političkog samoodređenja građana. Na koji bi se drugi političko pravni oblik osim onog nacionalne države moglo to stvaranje nadovezati? Ne zaboravimo da je prvi pisani ustav na evropskom kontinentu bio poljski iz godine 1791. i da nakon poljske diobe taj ustav više od jednog vijeka bio zalogom ponovne uspostave poljske države. Naravno ne može ni jedna zemlja živjeti od uspomena. Poteškoće koje postkomunističke zemlje istočne Evrope moraju savladati naprosto su nesavladive. Kad su protagonisti ustavne države krajem 18. vijeka izborili uspostavu građanske slobode i jednakosti, tada je njena socijalno-ekonomska osnova - kapitalistička ekonomija - bila već izgrađena u Ancien Regime-u i u američkim kolonijama. Već je postojao onaj novi građanski sloj, koji će postati društvenim nosiocem revolucionarne ideje jednakog prava državljanstva. Današnja istočna - evropska društva moraju ne samo od krutih i autoritativnih režima iznuditi pravnu državu i demokraciju, već stvoriti još i, u isti mah, institucionalne, ekonomske i mentalne uvjete potpuno novog privrednog sistema, takoreći socijalno-ekonomske i kulturne pretpostavke, koje vjerovatno uvjetuju uspješnu uspostavu pravne države i demokracije. U nekim slučajevima - na to je nedavno upozorio Claus Offe - nije čak ni teritorijalni integritet formirane nacionalne države nesporan - načelo nacionalne države ne stvara samo uvjete ustavne stabilizacije, već npr. u Čehoslovačkoj, Rumunjskoj i baltičkim državama - da i ne govorimo o Jugoslaviju i ZND-u - pogoduje istovremeno i centrifugalnim ustavu neprijateljskim silama.

U svim je ovim zemljama u građansko ustavnom državnom smislu naravno nesporan demokratski princip prava glasa i izbora za reprezentativne organe koji donose politički dalekosežne odluke. Ustav ili obični zakoni utvrđuju - kako je to i normalno - tko je državljanin i tko je prema tome ovlašten sudjelovati u demokratskim procesima. No, dođe li do spora o tome, npr. zbog toga što bi trebalo etnički definirati demos, tada se ne može demokratski odlučiti o pitanju tko je građanin i prema tome dio demosa s pravom glasa. Jer bi u tu svrhu trebalo znati upravo ono što se želi tek rasčistiti odlukom većine. O jednom od osnovnih pitanja demokratske ustavne države mora se dakle u slučaju spora odlučiti preddemokratskim putem.

U Letonskoj se insistira na tome da samo etnički Letonci imaju pravo glasa i izbora. U Bugarskoj su sa suprotnim političkim usmjerenjem zabranili stvaranje etničkih stranaka (a da to ipak nije spriječilo stvaranje i značajnu političku ulogu stranke turske manjine). Rumunjska obećava da će djelovati u smjeru očuvanja, razvoja i izraza etničkog, kulturnog, jezičnog i religioznog identiteta inozemnih Rumunja - naravno potpuno poštujući zakone pojedinih matičnih država, pa ipak ne bez nejasnoća u pogledu kruga onih koji pripadaju državnom narodu. Na drugoj strani zavređuje pažnju da rumunjski ustav unaprijed osigurava etničkim manjinama po jedno zastupničko mjesto u parlamentu, čak i tada kad jedna od njih ne dosegne po izbornom zakonu propisani broj glasova. Taj ustav održuje u isti mah, da neku etničku manjinu može zastupati samo jedna organizacija. Mađarski ustav proklamira izričito odgovornost Mađarske za zemljake koji žive izvan njenih granica i obećava da će podupirati njihove odnose s Mađarskom. Zbog toga nipošto ne začuđuje da je mađarski premijer nedavno izjavio, da je njegova vlada vlada svih mađara - a ne samo vlada mađarske republike. Na drugi je način nejasna pripadnost državnom narodu u Čehoslovačkoj. Ondje je još u punom jeku borba oko predkonstitucionalnog formiranja jedinstvenog državnog naroda po načelu građanske jednakosti. Na jednoj bi strani federalna struktura države morala usprkos njenog binacionalnog karaktera ipak izraziti jedinstvo jednog državnog naroda. Istovrijednost obiju nacija za sveukupnu državu manifestira se u tome što je Slovacima u drugom domu skupštine dan isti broj mandata kao i Česima usprkos daleko manjeg broja stanovnika. Na drugoj se strani predsjedniku, kojeg ne bira narod već savezna skupština,

uskraćuje mogućnost da se izravno obrati čitavom državnom narodu i da ga zapita da li želi biti jedan državni narod. Već bi samo ustavno odobrenje mogućnosti da se predsjednik obrati sveukupnosti državljana čehoslovačke republike iz njih stvorilo jedan narod i zbog toga ne začuđuje da skupština ljubomorno uskraćuje predsjedniku ovu politički i ustavnopravno konstituiranu nadležnost. Tako će izbori, koji će se održati ovog ljeta nolens volens poprimiti karakter referenduma o daljnjem postojanju čehoslovačke nacije, i iznenada će jedan događaj koji pretpostavlja postojanje demokracije postati aktom u kojem se stvara najosnovnija pretpostavka demokracije - naime samokonstitucija jednog državnog naroda.

Na mnogo mjesta dakle neizvjesnosti, nejasnoće ili dvosmislenosti oko ustavnih temelja, koja proizlaze embivalentnog doprinosa nacionalne države vitalnosti demokratski zasnovanog društva ravnopravnih građana. Tome se pridružuju posebnosti pojedinih zemalja u svladavanju komunističkog režima i njegove mirne preobrazbe u demokratsko i pravno-državno ustavno stanje. Tu su dijelom morale biti stvorene institucionalne strukture koje su više proisticale iz slučajne trenutačne konstelacije nego iz samostalnih tradicija ili iz reflektiranog ustavno-političkog čina. Da Poljska na pr. ima predsjednika i drugi dom - naime uz sejm i senat - to nema veze s njenom ustavnom poviješću, već samo s pregovorima uz okrugli stol. Njihovi su rezultati - otvaranje 35 posto zastupničkih mjesta u sejmu za istinske kompetitivne izbore, ustanovljenje predsjedničke dužnosti i stvaranje potpuno slobodno biranog senata - dođuše nakon demoralizirajućeg poraza komunista pri izborima u junu 1989. izgubili velik dio svog značaja, ali tada stvorene institucije postoje i dalje i tvore ustavni okvir smjene režima. Pri tom se nazire matrica koja nije svagdje ostvarena ali koju su prije svega nastojale postići elite starih režima spremne da se prilagode: proporcionalno izborno pravo bez klauzule koja određuje najniži potrebni broj glasova ili koja taj broj čini krajnje malenim; predsjednik biran od naroda; vlada stješnjena između ovisnosti o skupštini na jednoj i ekzekutivnim nadležnostima predsjednika na drugoj strani.

Ne začuđuje posebno da su eksponenti starog režima dali prednost na jednoj strani proporcionalnom izbornom pravu - po mogućnosti bez klauzule koja određuje najniži potrebni broj glasova - a na drugoj instituciju predsjednika. Predsjedništvo je bilo u izvjesnom smislu zamišljeno kao posljednje utočište nomenklaturi, u kojem bi se okupilo jezgro komunističkog izvršnog aparata, ne sasvim različito od gotovo vanustavnog položaja kojeg je za sebe na pr. u Čileu rezervirala vojska kao cijenu za to što je predala moć civilnim vlastima. U isti mah osigurava proporcionalni izvorni sistem da time nužno oslabljena skupština ostane u velikoj mjeri politički nemoćna, da i ne govorimo o tome da bi ona mogla postati središtem moći. Njoj namijenjenu funkciju demokratskog udjela i predstavljanja svih slojeva stanovništva ona bi ionako mogla ispuniti samo ukoliko bi postojao etablirani i stabilni stranački sustav. To se nakon četrdeset godina jednostranačke vlasti naravno nije moglo očekivati. Nitko ne će onih više nego stotinu stranaka koje su uskoro nakon uvođenja slobode osnivanja stranaka osnovane i registrirane u gotovo svim postkomunističkim društvima pogrešno smatrati izrazom demokratske šarolikosti i vitalnosti. Jedino u najpovoljnijem slučaju posjeduje Mađarska, u kojoj je već relativno rano pod nivelirajućim oklopmo jedinstva starog režima uznapredovao razvoj šarolikodiferenciranog građanskog društva, sustav stranaka koji se čini sposobnim da nosi relativno stabilni oblik parlamentarne vladavine.

To je i razlog zbog kojeg se u Mađarskoj nije probila opisana osnovna matrica - snažni, izravno od naroda biran predsjednik kao kompenzacija za stranačku rascjepkanost, relativno slaba, po proporcionalnom izbornom pravu izabrana skupština, vlada koja ovisi o skupštinskom povjerenju i koja nije posebno jaka, jer nije zaštićena od negativne većine. U pregovorima vođenim na mađarskom okruglom stolu bilo je još dogovoreno da će narod prvo neposredno birati predsjednika a tek zatim i skupštinu. Svi su računali da će prominentni i popularni komunistički reformista Poszgay biti izabran za predsjednika. Taj razvoj događaja spriječili su otpor liberala i referendum održan u novembru 1989. Osnovica moći komunističke stranke bila se već toliko raspala da ova mjera kojom je imao biti osiguran miran prijelaz vlasti nije više bila nužna. Paradoksalno je da komunisti čak ni nisu opazili vlastiti raspad - oni su u pregovorima oko izbornog sistema najoz-

biljnije predložili da se 75 posto zastupnika bira većinskim izbornim sistemom u posebnim izbornim jedinicama za svako zastupničko mjesto, a 25 posto proporcionalnim izbornim sistemom (s klauzolom koja isključuje liste sa manje od 5 posto dobivenih glasova). Tako nešto može predložiti samo stranka koja je sigurna u svoj dominantni položaj. Jedan promatrač koji analizira posebno utjecaj izbornih sistema na političke strukture kazao je da su u Mađarskoj komuniste spasili njihovi protivnici: usprkos njihovom otporu nisu samo snizili klauzulu isključenja na 4 posto nego su napose i smanjili broj zastupnika biranih većinskim sistemom na polovicu. Tek je ovaj izborni zakon, kojeg su komunisti odbijali, ovima osigurao, da - osvojivši 11 posto glasova - prežive kao parlamentarna stranka.

U međuvremenu ima glasova koji se tuže na odveć snažnu poziciju predsjednika vlade u odnosu na parlament. Po uzoru na njemački ustav ministri po mađarskom ustavu ne ovise o povjerenju parlamenta već samo o povjerenju predsjednika vlade. A parlament može rušiti predsjednika vlade samo izglasavanjem konstruktivnog nepovjerenja (znači: birajući u isti mah novog predsjednika vlade, op.prev.). Pridoda li se tome poprilično široko pravo vlade da stvari rješava uredbama, ne će se nikako moći reći da ustav vladi ne daje potrebne ovlasti za temeljitu preobrazbu društva. Zbog toga je u Mađarskoj još ponajprije uspostavljeno nešto poput normalnog političkog stanja, što i vlada uvijek iznova naglašava, na pr. kad s ponosom ističe da daleko najveći dio vanjskih investicija u postkomunističke zemlje istočne Evrope ide u Mađarsku - naravno uz izuzetak bivše NjDR.

Poljaci to vjerojatno motre krajnje izmiješanim osjećajima. Prvo jer su oni ne samo dali poticaj revolucionarnim procesima preobrazbe u istočnoj Evropi, nego su ih izumom Okruglog stola bitno i oblikovali. Drugo jer je do danas ostalo potpuno nejasno da li su već pronašli stabilni politički sistem, koji bi predstavljao institucionalni oslonac za prijeko potrebne gospodarski razvoj. Ovog se trenutka u Poljskoj još uvijek spore oko toga u kojem će se postupku odviti stvaranje novog ustava koje sve političke snage smatraju nužnim. Dok predsjednik Wales predlaže ustavnu komisiju, u kojoj bi zastupnici sejma i senata zauzeli manje od polovice mjesta i koja bi izradila nacrt ustava - taj bi nacrt morao biti potvrđen referendumom -, brani se naravno parlament od toga da bude isključen iz procesa donošenja ustava i traži za sebe pravo da iznese pred narod nacrt ustava, mada je parlament izabrao tek upravo 40 posto građana s pravom glasa. Potpuno očividno pokazuje borba između predsjednika i parlamenta prve pukotine u ustavnoj konstrukciji, koja je vjerojatno bila potrebna u neobičnoj situaciji mirne promjene režima, koja međutim oslobađa odveć mnogo centrifugalnih političkih sila u odnosu na stabilnost potrebnu da bi se do kraja izvela socijalno-ekonomska i politička revolucija.

Nije to razlog da bi se rezigniralo a još manje da bi se bilo što predbacilo glavnim akterima promjena. Jer u tim slabostima i možda čak i pogreškama u konstrukciji novog političkog sistema dolazi do izražaja upravo onaj rizik koji od samog početka određuje karakter istočno-evropskih revolucija i po kojem se one razlikuju od uobičajene slike neke revolucije. Jer uvjeti prijelaza iz poststalinističkog u, u određenom smislu, građansko-demokratski oblik društva, nastali u pregovorima za različitim Okruglim stolovima, nisu bili nipošto samo, pa čak nisu bili ni u prvom redu ugovori o podjeli vlasti između starih, komunističkih i novih, dizidentskih elita. Da su to bili, njima bi se bili tek učvrstili i zaledili odnosi moći, koji su postojali u času održavanja pregovora na osnovi materijalnih i idealnih resursa i potencijala pritisaka koji su stajali na raspolaganju pojedinim strankama.

Možda je u mnogim slučajevima i postojala takova konstelacija približne ravnoteže moći, u kojoj je stari režim još posjedovao takoreći negativna sredstva moći kadra da se njima na krvavi način uguši opozicija, dok je ova imala snage da blokira stari poredak, a ni jedna strana nije bila sposobna da na pozitivni način oblikuje društvo. Tada bi bilo logično da se vlast raspodijeli na novi način i da dođe do specifičnih dogovora oko obostranih interesa u prvom redu na ekonomskom, socijalnom i kulturnom ali i na vanjskopolitičkom području. Sjetimo se poznatog društvenog ugovora koji je prethodio Vajmarskom ustavu. U paktu Stinnes-Legien položili su sindikati i

najvažnija udruženja njemačke industrije na vrlo detaljan način socijalno-političke temelje za politički poredak republike, kojeg je trebalo stvoriti, i omogućili tako donošenje Vajmarskog ustava.

Začudo se to nije desilo u Istočnoj Evropi u godinama 1988. i 1989. Stari režim i nove političke elite pokušali su naći, i našli su kompromis, ali se taj nije ili se bar nije u znatnijem opsegu sastojao od fiksacije sadržajne prirode već od dogovora oko novih institucija, kojim je daljnji politički razvoj ostao otvorenim. Nitko od aktera nije mogao znati kakova će biti njegova društvena i u prvom redu politička situacija kad se budu u budućnosti ostvarile dogovorene, nove institucije, a svaki je više ili manje točno znao, da to ne može znati. Zacijelo je bilo računica pa naravno i pogrešnih računica kako to pokazuju gore spomenuti primjeri poljskih i mađarskih komunista. Pa ipak veoma začuđuje već i sama činjenica, da je buduća politička uloga bila krajnje neizvjesna i da se na tu neizvjesnost pristalo. Akteri su dali prednost neizvjesnostima političkog procesa a ne izvjesnosti politike koja bi bila ustavno fiksirana. Tako su se oni odrekli pokušaja da nametnu budućoj generaciji svoje prolazne političke ideje, svoje interese a možda i opsesije.

U svojoj raspravi o promjenama strukture političkog kompromisa, koja je kasnije postala dosta poznata, razlikovao je Otto Kirscheimer pred oko pedeset godina liberalni, masovno-demokratski i fašistički oblik kompromisa: za strukturu liberalnog kompromisa karakterističan je parlamentarizam nezavisnih predstavnika, nevezanih za imperativni mandat; ovaj oblik zamjenjuje u masovnoj demokraciji dogovor između raznih društvenih skupina, na čije mjesto u fašizmu stupa ugovor, kojim dijele moć i plijen vrhovi staleškog poretka prožetog prisilom. Pretpostavka je svih ovih oblika kompromisa, da sudionici dogovora raspolazu s dovoljno sredstava moći da bi garantirali poštovanje dogovora.

Potpuno je drugačija situacija u dogovorenoj promjeni režima one vrste koja se odvijala u istočnoj Evropi od 1988. nadalje. Sadržaj ovog kompromisa sastoji se u novoj raspodjeli same moći, takoreći u promjeni uloga između moćnika i onih koji su moći podvrgnuti, točnije: u svrgavanju dosadašnjih moćnika i u inauguraciji onih koji su dosad bili bez moći i tlačeni. Paradoksalna struktura ovog kompromisa sastoji se u ovom: oni, koji bi morali imati moć da bi se garantirali ugovoreni uvjeti prelaska moći, odriču se moći u skladu s ugovorenim uvjetima - to su predstavnici starog režima; a za drugu stranu - za nove političke elite - ne postoji naprotiv nikakova unutarnja nužnost, da ispuni obaveze koje je preuzela kompromisom, jer će ispunjenjem ugovora posjedovati i moć da se nekažnjeno odrekne svoji obećanja. Svim sudionicima to je naravno poznato, pa se tako ugovorena smjena režima čini sasvim nevjerovatnom ako ne već i nemogućom. Pa ipak je do nje konačno u mnogim slučajevima došlo. Koji su je uvjeti omogućili? Svakako se činilo da će racionalni interesi sudionika onemogućiti kompromis. No da li je on počivao na tim interesima? Ili je počivao na nacionalno-političkom konzensusu koji je prethodio svim nadmetanjima i koji je na taj način omogućio da jedni steknu povjerenje drugih? Za takovo nešto bilo je malo prostora u procesima preobrazbe istočne Evrope, ma da su se, kako čujemo, napose u toku dugih pregovora na poljskom Okruglom stolu akteri lično i ljudski prilično zbližili. No svaka je strana morala poštovati svoje elemente, kojima ova lična iskustva naravno nisu bila pristupačna. Zato su bila sasvim isključena čvrsta i pouzdana obećanja, koja su bila izgrađena na tim iskustvima.

Moguć je bio naprotiv kompromis oko određenih institucija. Nije nam strano iskustvo, da dvije zavadene strane nisu ni usprkos iskrenim naporima u stanju pronaći rješenje svog konflikta, no moguće im je složiti se oko imenovanja posrednika ili obraničnog suca, od kojeg obje, pune povjerenja, očekuju da će ustvari s obostrano prihvaćenim mjerilima izraditi prijedlog rješenja. Time se potraga za kompromisom u samoj stvari pretvara u potragu za institucijom koja je kadra iznaći kompromis. Ovu su logiku slijedili akteri preobrazbe komunističkih režima i iz nje se može objasniti središnje značenje ustavnog pitanja u samom procesu preobrazbe: samo zato što u potrazi za kompromisom između starog režima i opozicije nisu bili uglavljani stvarni politički sadržaji već su stvorene institucije, čijim će se djelovanjem - mada naravno u različitom opsegu - obje strane okoristiti, moglo je doći do mirne revolucije. Poljsko-američki politolog Adam Przeworski

upozorio je pritom na odlučujuću točku: preobrazba je mogla samo zato uspjeti jer je uporedo s potragom za institucionalnim a ne sadržajnim rješenjima važila prešutna pretpostavka, da nije bilo unaprijed određeno tko će biti jasni pobjednik a tko jasni gubitnik novog političko-socijalnog poretka. To ne znači da institucije određene ustavima djeluju poput lutrije i da pobjednika i gubitnika određuje hir slučaja. Ako su institucije dobre, daju one svim sudionicima političkog procesa istinsku šansu da djeluju s resursima koji im stoje na raspolaganju na oblikovanje društva i njegove politike - a to može odista dovesti do nepredviđenih rezultata. Poljski komunisti nisu bili samo šokirani rezultatom za njih pogubnih izbora u junu 1989., već i ugodno iznenađeni u oktobru 1991. kada su postali po svojoj snazi druga stranka u skupštini.

Raznoliki obrti i institucionalni izumi procesa preobrazbe istočne Evrope ponovno potvrđuju činjenicu da ustave veoma jako određuju politički uvjeti njihovog nastanka. Zato nema baš mnogo smisla nastalim ustavima ili onima koji se još nalaze u fazi nastanka suprotstaviti uzore koji bi dotičnim zemljama imali navodno donijeti sretniju budućnost. To što su pregovori o ustavu omogućili u krajnjoj liniji mirni karakter revolucije, trebalo bi i kod nas osvježiti senzibilitet za političko produktivni karakter ustavnih tvorevina. U zapadnoj je Evropi sazrijelo vrijeme da se napokon shvati hitnost pitanja evropskog ustava. Dosad su ustavi najčešće potvrđivali formalno i svečano vanustavnopravno stvarane i oblikovane političke odnose i davale im pravni oblik. U času svog nastajanja bili su tako uvijek već pomalo u kašnjenju u odnosu na kreativnu fazu političkog oblikovanja. Možda pitanje evropskog ustava ne doživljujemo kao uzbudljivo zbog toga što i ovaj put sve očekujemo od politike a ustavu ostavljamo tek zadaću da njene rezultate prihvati i dokumentira u svečanoj ispravi. Ali možda bismo trebali sagledati i mogućnost, da potraga za ustavnim rješenjima prednjači odnosno točnije, da postane i sama stvaralačkim elementom u procesu razvoja plitičkih rješenja. Pri tome bi nas mogla ohrabriti spoznaja da su se institucionalna rješenja društvenih problema pokazala kao najkreativnija i najtrajnija u ljudskoj povijesti. Ukoliko je tome tako, tad se ne bi više mogao nijekati zov našeg vremena za donošenjem ustava - i u tom svijetlu ne bi ni postkomunistička društva istočne Evrope u svojoj potrazi za njima adekvatnim političkim oblikom nipošto bila tako nazadna, kako bi se to nekima moglo činiti.

Prijevod: Ivan Glaser